

Archeologienota
Wommelgem – Welkomstraat

Liesbeth Claessens en Ruth Ferket

Temse
2018

Colofon

Rapporten van het archeologisch onderzoeksbureau All-Archeo bvba

Erkend archeoloog: All-Archeo bvba, OE/ERK/Archeoloog/2015/00018

Auteurs: Liesbeth Claessens en Ruth Ferket

All-Archeo bvba
Laagstraat 12
9140 TEMSE

Wettelijk depot nummer
D/2018/12.807/58

© All-Archeo bvba

Alle rechten voorbehouden. Niets uit deze uitgave mag worden verveelvoudigd en /of openbaar gemaakt worden door middel van druk, fotokopie, microfilm of op welke wijze dan ook, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de opdrachtgever.

All-Archeo bvba aanvaardt geen aansprakelijkheid voor eventuele schade voortvloeiend uit de toepassing van de adviezen of het gebruik van de resultaten van dit onderzoek.

Inhoudsopgave

1	Inleiding	4
2	Verslag resultaten bureauonderzoek.....	5
2.1	Administratieve gegevens	5
2.2	Archeologische voorkennis	7
2.3	Onderzoeksopdracht	7
2.3.1	Vraagstelling en randvoorwaarden	7
2.3.2	Beschrijving geplande werken.....	8
2.3.3	Werkwijze	13
2.4	Assessmentrapport	13
2.4.1	Landschappelijke ligging van het onderzochte gebied.....	13
2.4.2	Historische beschrijving van het onderzochte gebied	19
2.4.3	Het onderzochte gebied in zijn archeologisch kader	24
2.4.4	Interpretatie van het onderzochte gebied en synthese.....	27
2.5	Afweging noodzaak verder vooronderzoek	28
3	Samenvatting.....	30
4	Bibliografie	31
4.1	Publicaties	31
4.2	Websites	31
5	Bijlagen	32
5.1	Archeologische periodes	32
5.2	Plannenlijst	32
5.3	Fotolijst.....	33

1 Inleiding

Deze archeologienota werd opgemaakt naar aanleiding van de aanvraag van een omgevingsvergunning, waarbij de totale oppervlakte van de ingreep in de bodem 1000 m² of meer beslaat, de totale oppervlakte van de kadastrale percelen waarop de vergunning betrekking heeft 3000 m² of meer bedraagt en waarbij de percelen helemaal buiten de archeologische zones liggen, opgenomen in de vastgestelde inventaris van archeologische zones,¹ zoals bepaald in artikel 5.4.1 van het Onroerenderfgoeddecreet van 12 juli 2013. Het onderzoeksgebied valt niet binnen een beschermde archeologische site, noch binnen een gebied waar geen archeologisch erfgoed te verwachten valt.²

Alle coördinaten die weergegeven worden, zijn uitgedrukt in Lambert 72, tenzij anders vermeld.

De uitvoering van vooronderzoek zonder ingreep in de bodem gaat steeds de uitvoering van vooronderzoek met ingreep in de bodem vooraf. Het doel van een archeologisch vooronderzoek wordt immers met een minimum aan destructie van het archeologisch erfgoed bereikt.

---

¹ <https://geo.onroenderfgoed.be>

² <https://geo.onroenderfgoed.be>

2 Verslag resultaten bureauonderzoek

Het doel van de archeologische bureaustudie is de aanwezigheid, aard en bewaringsomstandigheden van de archeologische monumenten te kunnen inschatten, de landschappelijke opbouw van het gebied te kennen, om de impact van de werken op het aanwezige archeologische erfgoed in te schatten en daaruit concrete aanbevelingen te formuleren voor de verdere prospectiestrategie.

2.1 Administratieve gegevens

Projectcode: 2018E281

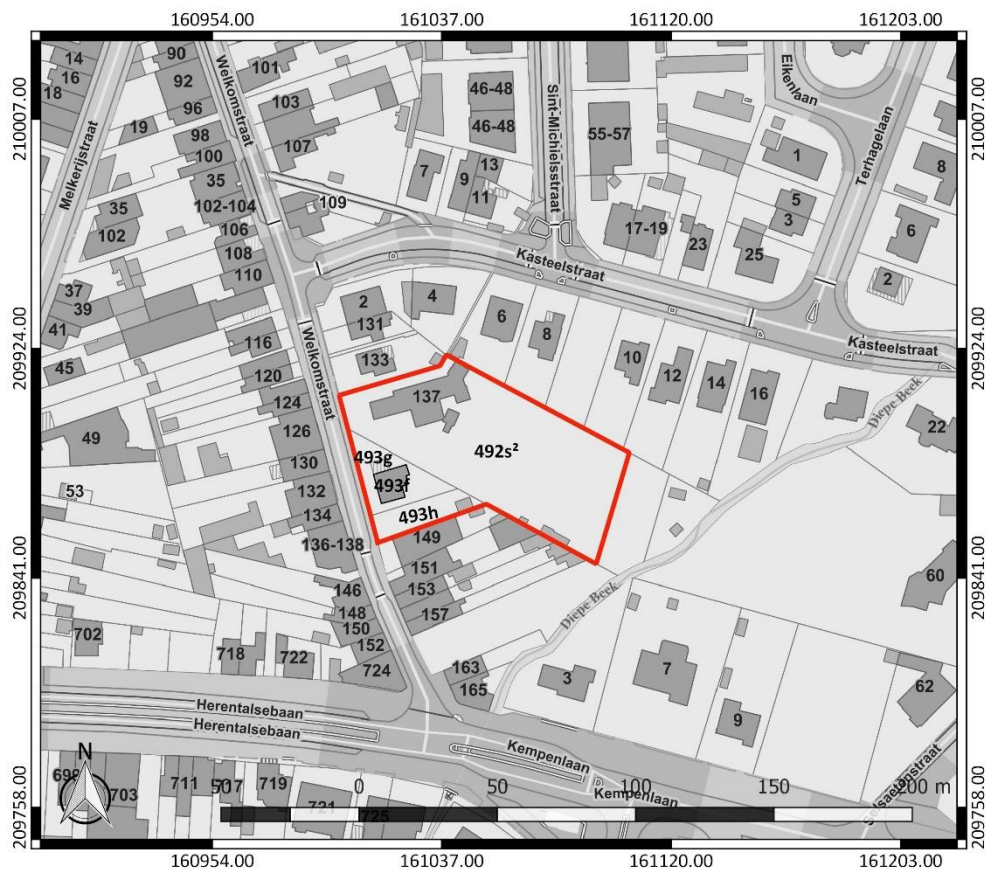
Erkend archeoloog: All-Archeo bvba, OE/ERK/Archeoloog/2015/00018

Locatie (provincie, gemeente, deelgemeente, adres, toponiem): Antwerpen, Wommelgem, Wommelgem, Welkomstraat, Welkomstraat

Bounding box x/y Lambert 72 coördinaten:

- 161105, 209886
- 161093, 209846
- 161014, 209854
- 161000, 209907

Kadastraal plan:

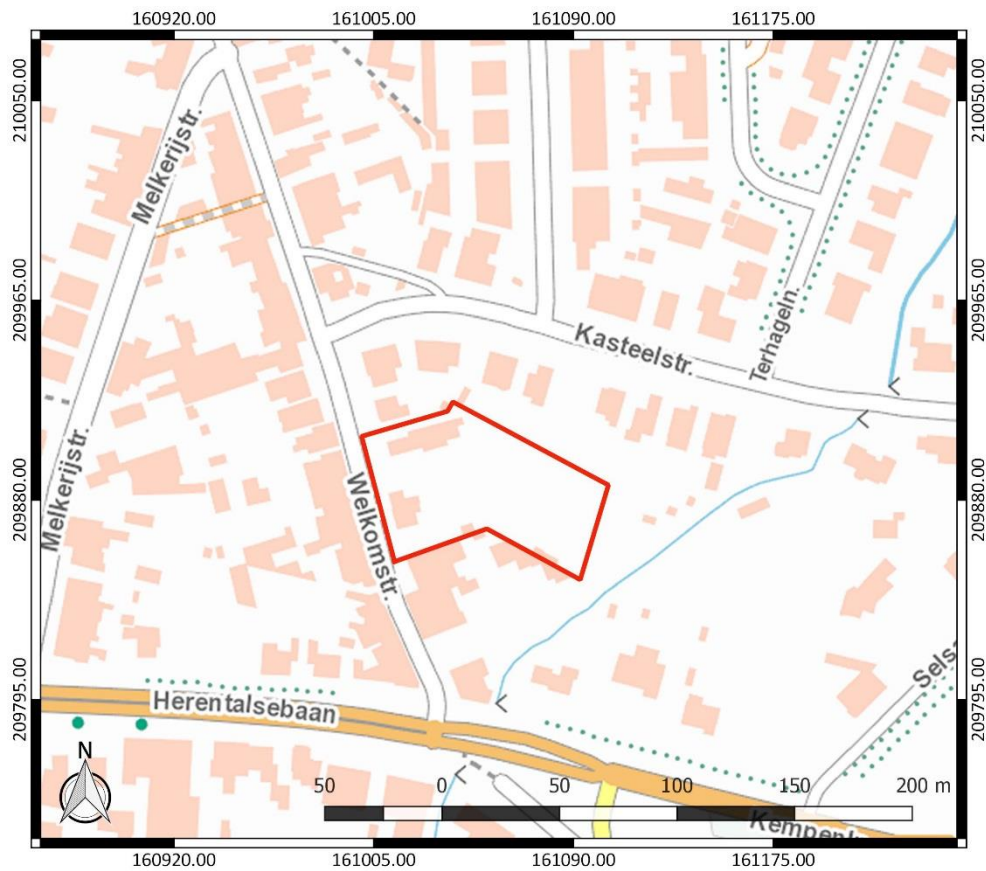

Figuur 1: Kadastraal plan met aanduiding van het onderzoeksgebied in rood (www.geopunt.be)

Kadastrale percelen: Wommelgem, Afdeling 1, sectie C, nummers 492s², 493f, 493g en 493h

Oppervlakte onderzoeksgebied: ca. 4739 m²

Topografische kaart:

Figuur 2: Topografische kaart met aanduiding van het onderzoeksgebied (<https://www.dov.vlaanderen.be>)

Begin- en einddatum uitvoering onderzoek: 07/06/2018 – 15/06/2018

Relevante termen uit de thesauri bij de Inventaris Onroerend Erfgoed: bureauonderzoek, steentijd, bronstijd, ijzertijd, Romeinse tijd, middeleeuwen, nieuwe tijd, nieuwste tijd, akkerland

Verstoorde zones: Er bevinden zich gebouwen en verhardingen ter hoogte van het onderzoeksgebied (Figuur 3). Er kan verondersteld worden dat de realisatie ervan enige negatieve impact heeft gehad op het archeologisch bodemarchief. De precieze aard en de omvang van deze verstoring is echter niet gekend.

Figuur 3: Verstoringenkaart met aanduiding van de bestaande bebouwing (oranje) en verhardingen (blauw) binnen het onderzoeksgebied (rood). Onderkaart: GRB (www.geopunt.be)

2.2 Archeologische voorkennis

Er is geen concrete archeologische voorkennis met betrekking tot het onderzoeksgebied.

2.3 Onderzoeksoopdracht

2.3.1 Vraagstelling en randvoorwaarden

Naar aanleiding van de geplande werken ter hoogte van het onderzoeksterrein werd een archeologisch bureauonderzoek uitgevoerd. Hierbij staat de vraag centraal wat de impact zal zijn van de geplande werken op het archeologisch bodemarchief. Op basis daarvan wordt een afweging gemaakt of verder archeologisch onderzoek met ingreep in de bodem nodig is.

Volgende onderzoeksvragen worden behandeld:

- Welke aanwijzingen bevatten de bestaande bronnen over het archeologisch potentieel van het terrein?
- Wat is de landschapshistoriek en de gebruiksevolutie van het terrein?
- Wat is de impact van de geplande werken?

Randvoorwaarden: er zijn geen randvoorwaarden van toepassing.

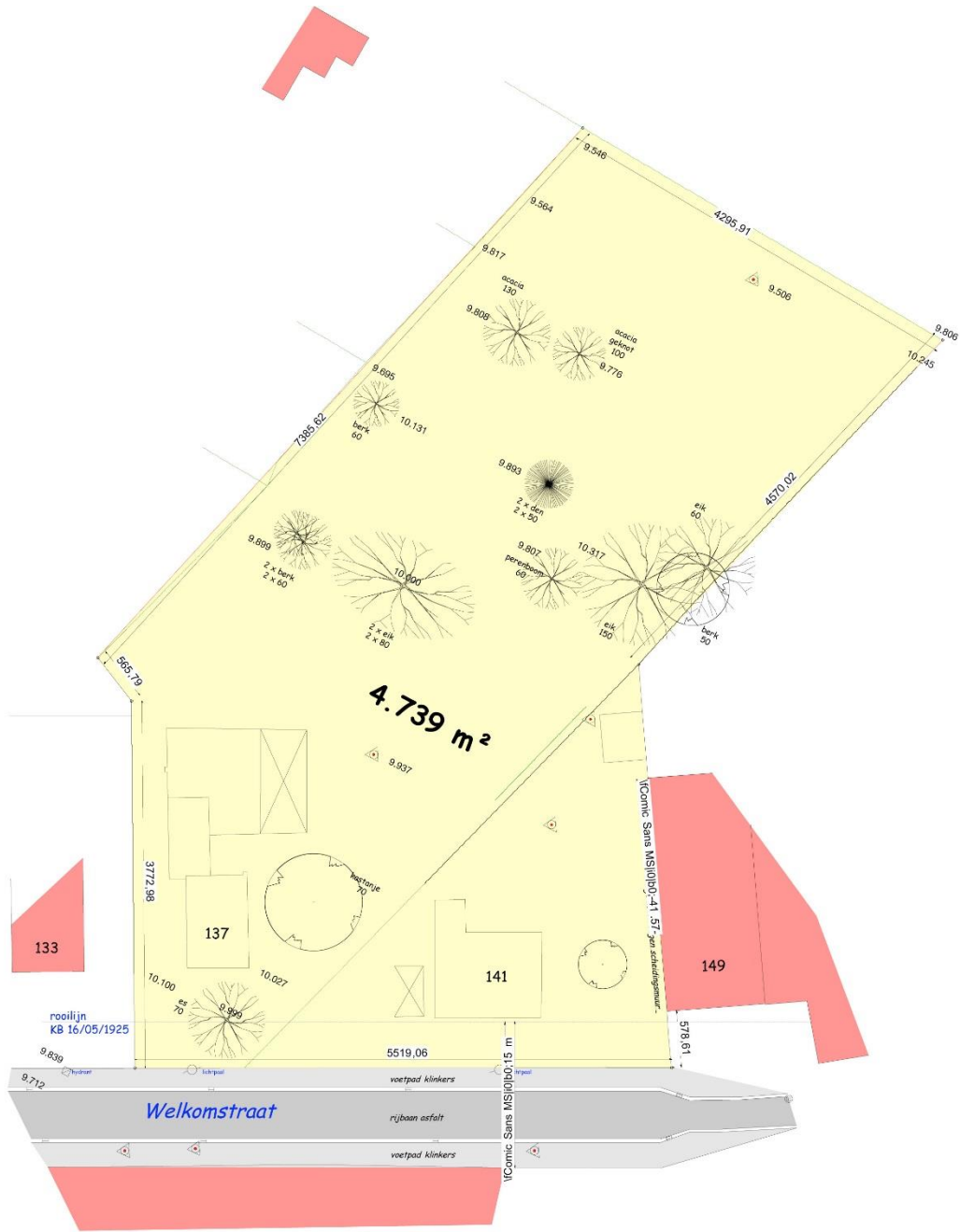
2.3.2 Beschrijving geplande werken

Binnen het onderzoeksgebied zullen twee meergezinswoningen (23 wooneenheden) en zeven ééngezinswoningen worden gerealiseerd (Figuur 5). Er wordt ook een ondergrondse parkeergarage met inrit en bergingen (1560 m²) voorzien, die via in totaal vier traphallen en liften vanuit beide meergezinswoningen en vanuit een aanbouw bij de zone voor ééngezinswoningen te bereiken is (Figuur 6). Tussen de twee meergezinswoningen wordt een weg aangelegd tot aan de ééngezinswoningen achteraan het perceel.

Hiervoor dient de nog aanwezige bebouwing gesloopt te worden (Figuur 4) en ook de bomen op het terrein zullen geroid worden (Figuur 7). De ééngezinswoningen en de gelijkvloerse wooneenheden van de meergezinswoningen zullen allemaal beschikken over een privétuin. De rest van het perceel zal worden ingericht als groenzone.

De verstoringsdieptes van de geplande werken liggen in deze fase van het onderzoek nog niet volledig vast. Ze zijn afhankelijk van het stabiliteitsonderzoek dat nog moet gebeuren. De ondergrondse parkeergarage heeft een minimale verstoringsdiepte van ca. 3 m. Het rooien en aanplanten van bomen brengt ook bodemingrepen met zich mee.

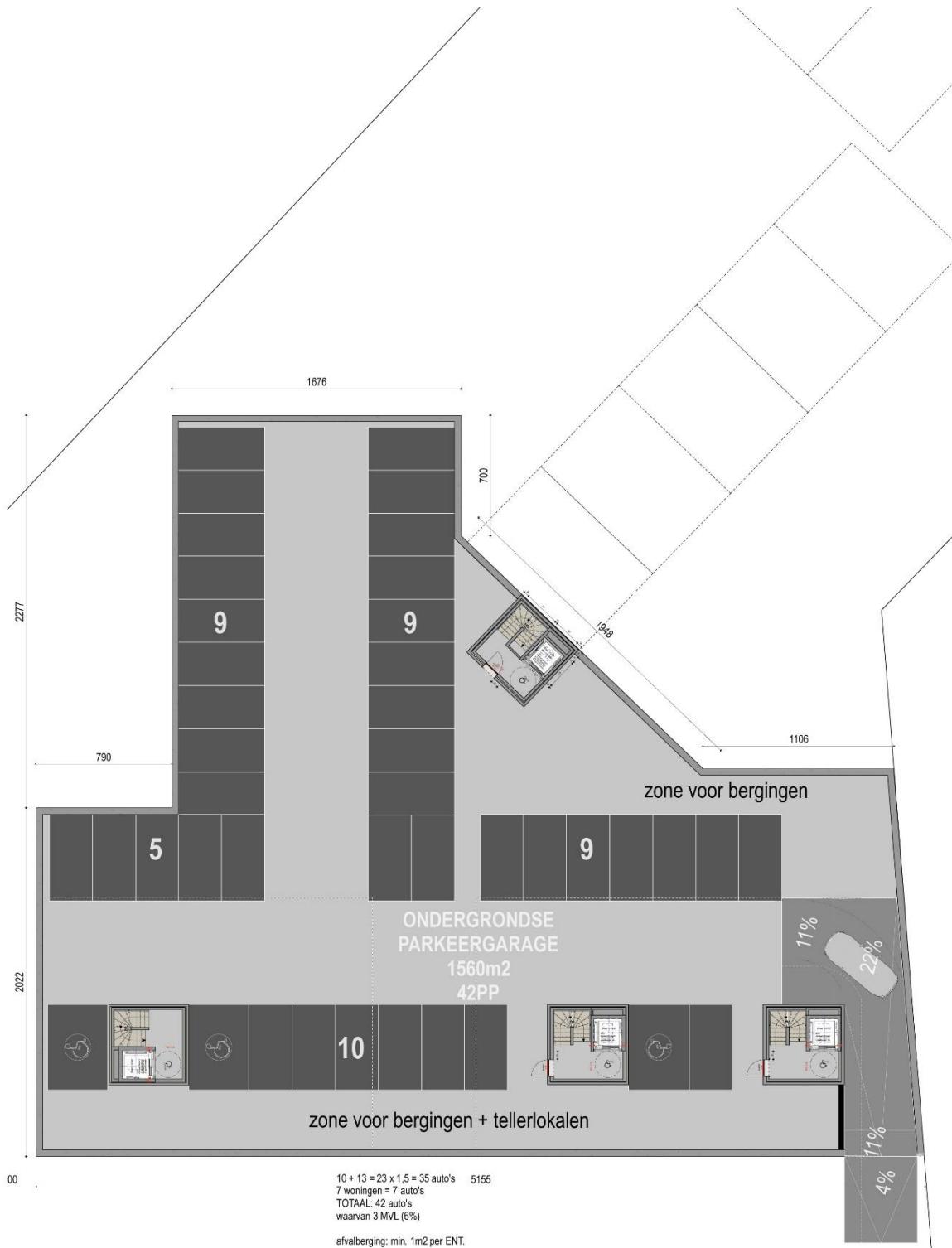

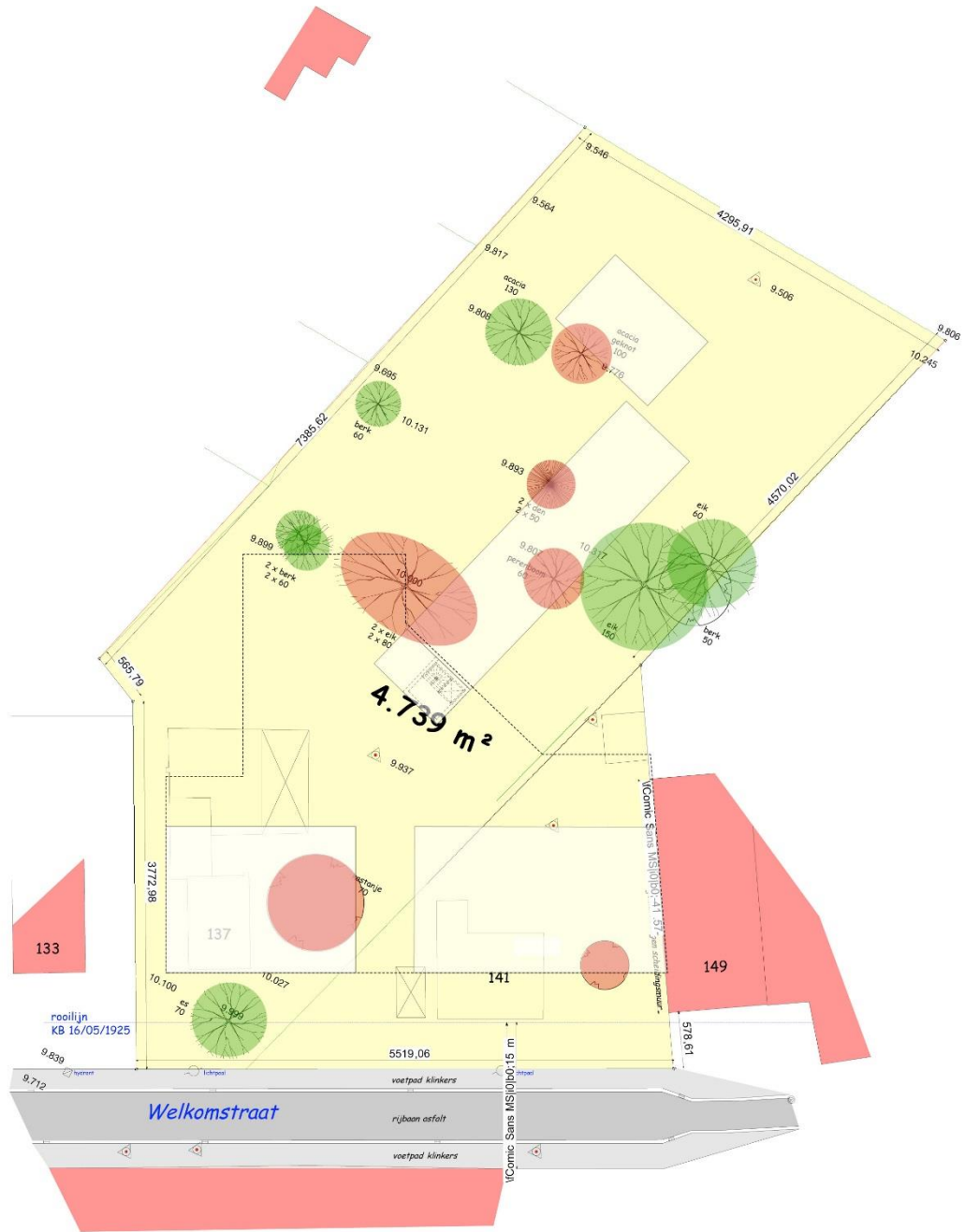
Figuur 4: Bestaande toestand (Ap/Art Architecten cvba)

Figuur 5: Ontwerpplan (Ap/Art Architecten cvba)

Figuur 6: Ontwerpplan ondergrondse parkeergarage (Ap/Art Architecten cvba)

Figuur 7: Te rooien bomen (rood) (Ap/Art Architecten cvba)

2.3.3 Werkwijze

Het bureauonderzoek heeft betrekking op een zone die gekenmerkt wordt door een lage densiteit aan bebouwing in het verleden. Daarom wordt bijzondere aandacht besteed aan de landschappelijke opbouw en het landgebruik van het gebied.

Voor het bureauonderzoek zijn de aardkundige gegevens online opgezocht via www.dov.vlaanderen.be en www.geopunt.be. De geomorfologische kaart en de bodemerosiekaart zijn niet beschikbaar voor het onderzoeksgebied. Het historisch kaartmateriaal is gegeoreferreed geraadpleegd op www.geopunt.be.

Het belangrijkste beschikbare historisch kaartmateriaal werd geraadpleegd om de gebruiksgeschiedenis van het onderzoeksgebied van de laatste eeuwen zo goed mogelijk te kennen. Met de Kabinetskaart van de Oostenrijkse Nederlanden (1771-1778), de Atlas der Buurtwegen (1841) en de Atlas cadastral parcellaire de la Belgique van Popp (1842-1879) worden drie momentopnames bekeken, voorafgaand aan de stafkaarten. De informatie afkomstig uit historisch kaartmateriaal kan een impact hebben op de inschatting van de kwaliteit van het eventueel aanwezige oudere bodemarchief. Beschikbare stafkaarten en luchtfoto's van het onderzoeksterrein werden geraadpleegd op www.geopunt.be en op www.cartesius.be. Ze worden enkel weergegeven in voorliggende studie wanneer ze een relevante bijdrage kunnen leveren aan de onderzoeksvragen met betrekking tot de landschapshistoriek, de gebruiksgeschiedenis van het terrein of de evolutie van de historische bebouwing.

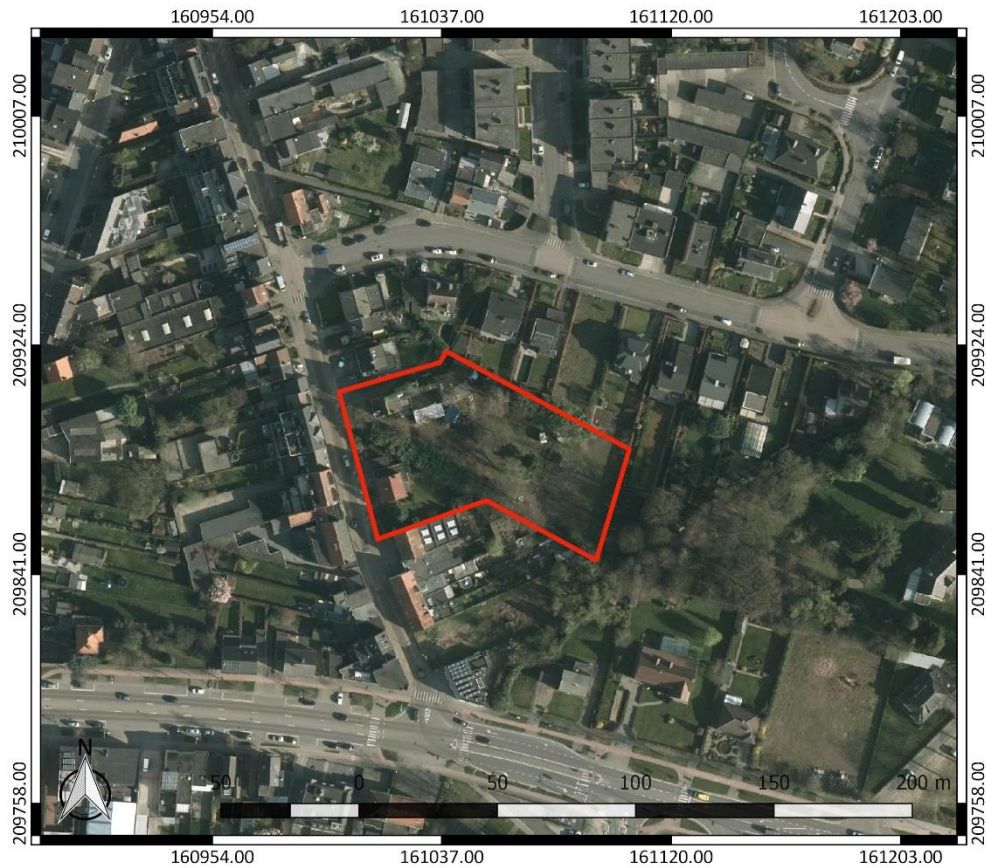
In het kader van de vraagstelling rond het archeologisch potentieel van het terrein werden de Centrale Archeologische Inventaris en de landschapsatlas geraadpleegd. De Centrale Archeologische Inventaris is een inventaris van tot nog toe gekende archeologische vindplaatsen. Vanwege het specifieke karakter van het archeologisch erfgoed dat voor ons verborgen zit in de ondergrond, is het onmogelijk om op basis van de Centrale Archeologische Inventaris met zekerheid uitspraken te doen over de aan- of afwezigheid van archeologische sporen.

2.4 Assessmentrapport

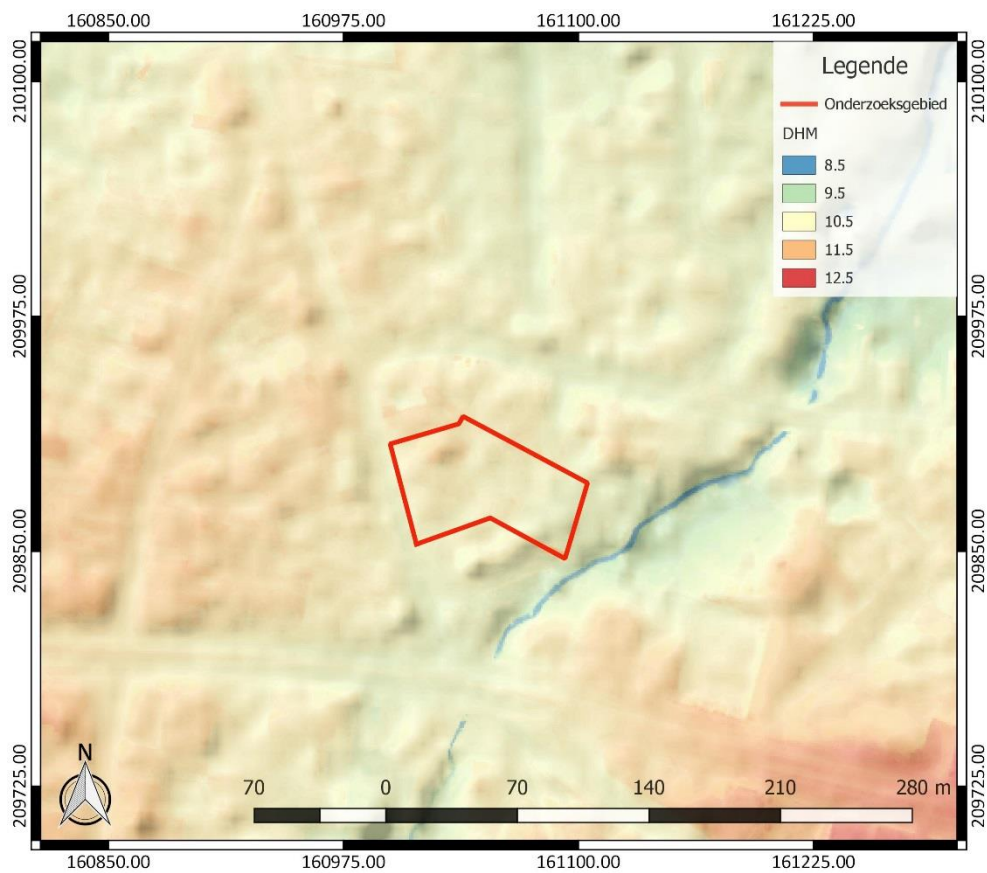
2.4.1 Landschappelijke ligging van het onderzochte gebied

Het onderzoeksgebied is gelegen in het zuidoosten van het centrum van Wommelgem, tussen de Kasteelstraat in het noorden, de Kempenlaan in het zuiden en de Welkomstraat in het westen (Figuur 8). Volgens het gewestplan is het terrein gelegen in woongebieden. Hydrografisch behoort het tot het Beneden-Scheldebekken. De belangrijkste rivier in de omgeving is het Groot Schijn, op enige afstand ten noorden en noordwesten van het onderzoeksgebied. Op kortere afstand ten (zuid)oosten van het terrein stroomt de Diepe Beek. Verder ten noordoosten en ten oosten is de Keerbeek te vinden. Ten zuidwesten van het terrein is de Pietingloop gesitueerd en ten westen bevinden zich de Rollebeek en de Moffenloop. Ten noordwesten stroomt de Dorpsloop (Figuur 10).

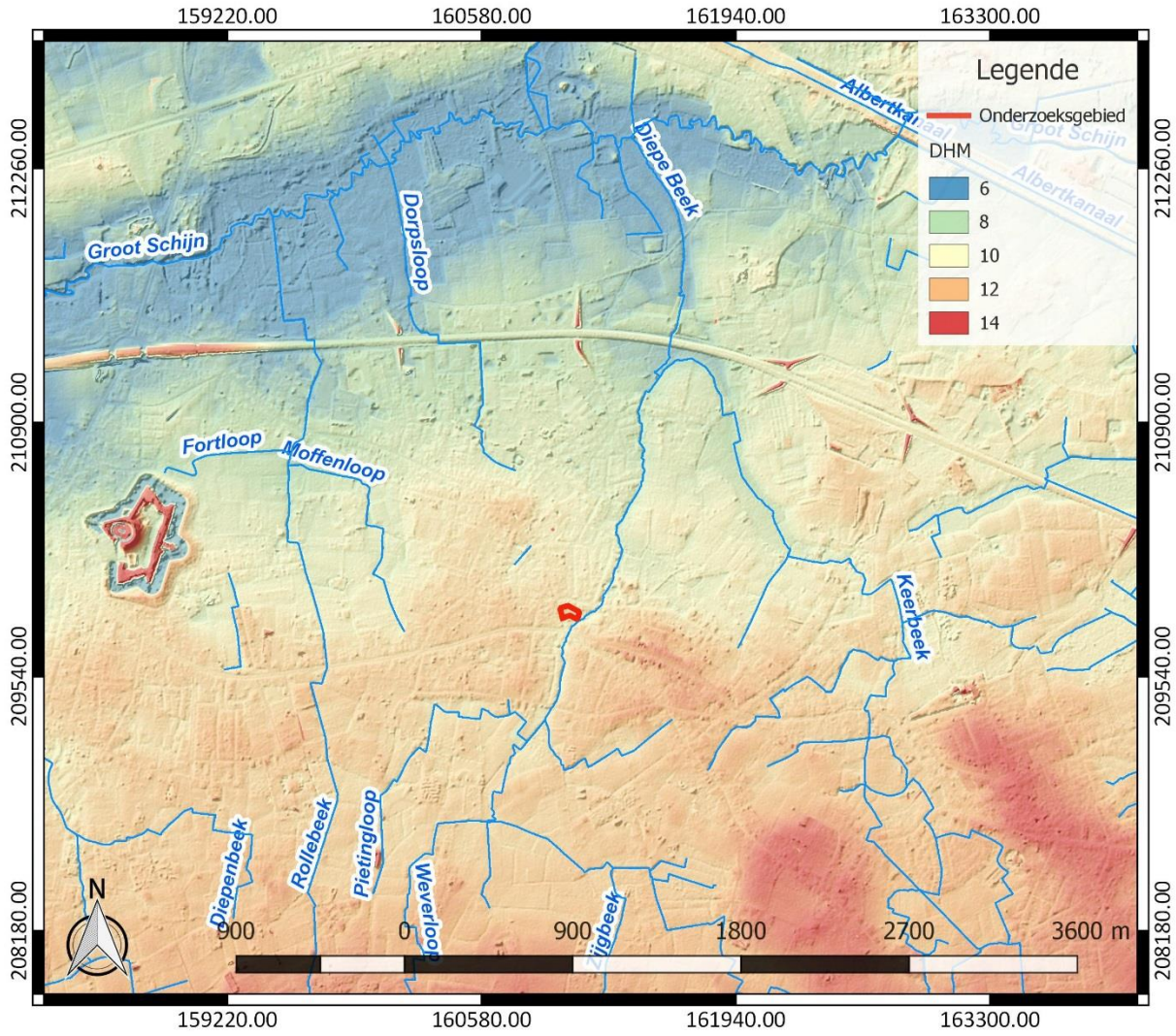

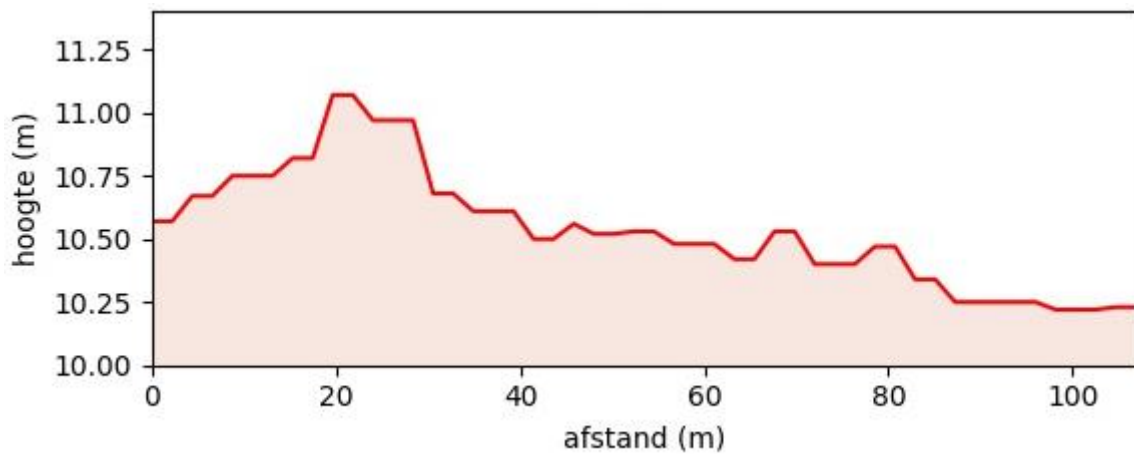
Figuur 8: Luchtfoto van 2017 met aanduiding van het onderzoeksgebied (<https://www.geopunt.be/kaart>)

Figuur 9: Digitaal Hoogtemodel Vlaanderen II, DTM 1 m en Hillshade DHM Vlaanderen I, 5 m, met aanduiding van het onderzoeksgebied

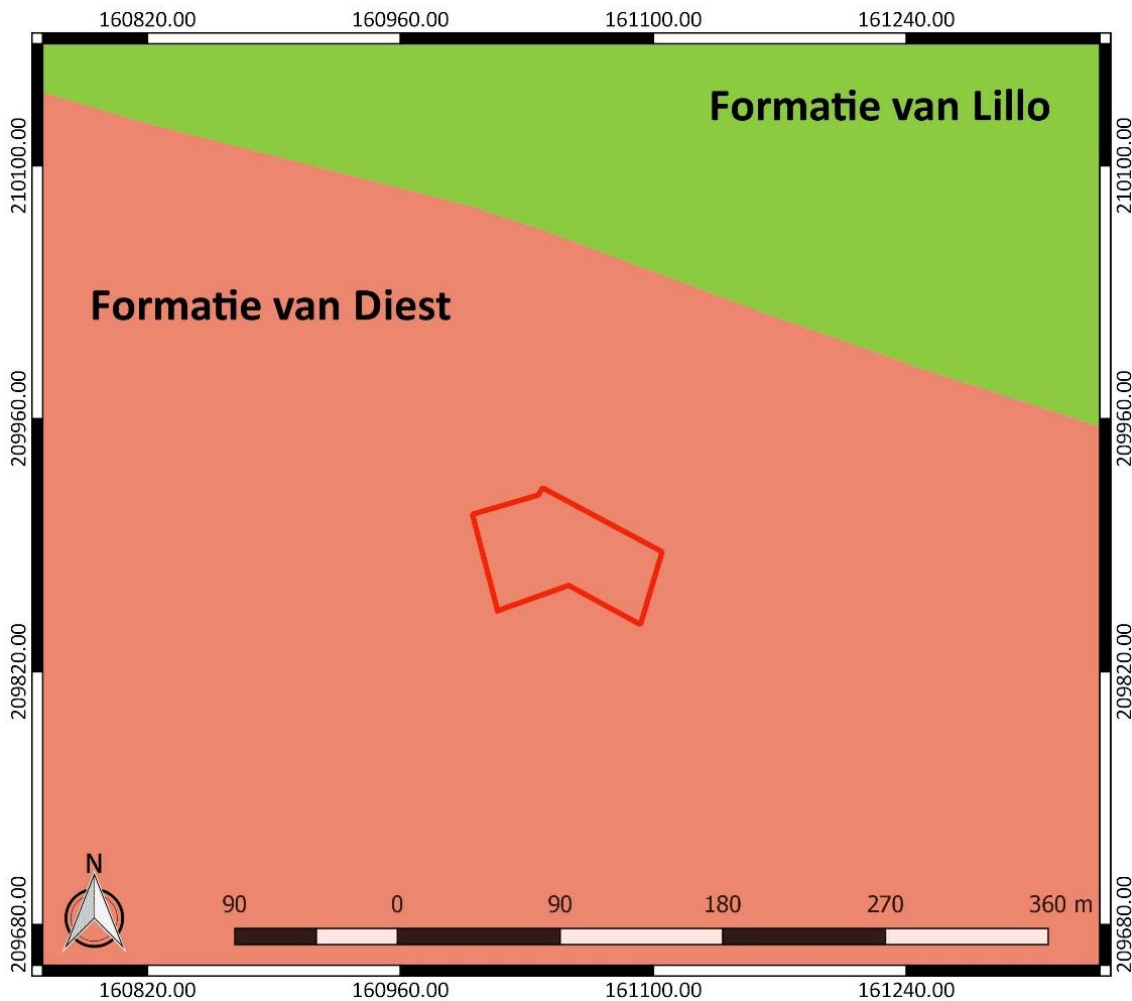
Figuur 10: Hydrografische kaart met aanduiding van het onderzoeksgebied, Digitaal Hoogtemodel Vlaanderen II, DTM 1 m en Hillshade DHM Vlaanderen I, 5 m (<https://www.geopunt.be/kaart>)

Figuur 11: Hoogteverloop van noordwest naar oost over het onderzoeksgebied (www.geopunt.be/kaart)

Wommelgem bevindt zich tussen twee geomorfologische eenheden: de Boomse Cuesta en de zuidwestelijke rand van de Antwerpse Kempen. De Boomse Cuesta bevindt zich ten zuiden van Antwerpen. Het is een topografisch hoog met een steile zuidelijke tot zuidoostelijke en westelijke flank en een zwakhellende noordelijke tot noordoostelijke flank. De cuesta bereikt hoogtes tot 31 m TAW. Het gebied aan de noordostrand van de agglomeratie Antwerpen maakt deel uit van de zuidwestelijke Antwerpse Kempen. Hier ligt de gemiddelde hoogte rond 10 m TAW.³ Het onderzoeksgebied bevindt zich aan de voet van de zwakhellende noordelijke tot noordoostelijke flank van de Boomse Cuesta (Figuur 9), ten zuiden van de vallei van het Groot Schijn. Het terrein kent een hoogte van 10,2 tot 11,1 m TAW en helt licht af in oostelijke richting naar de Diepe Beek toe (Figuur 11).

Figuur 12: Tertiaire geologische ondergrond met aanduiding van het onderzoeksgebied (www.geopunt.be)

De tertiaire ondergrond (Figuur 12) bestaat uit de Formatie van Diest. Deze wordt gekenmerkt door groen tot bruin zand, dat heterogeen en glauconietrijk is en dat meerdere grindlagen en (ijzer)zandsteenbanken bevat. Verder wordt deze ondergrond gekarakteriseerd door kleirijke en micarrijke horizonten en door een schuine gelaagdheid. Ten noordoosten bevindt zich de Formatie van Lillo, die bestaat uit groen tot grijsbruin fijn zand dat weinig glauconiethoudend is en dat schelpen aan de basis bevat.⁴

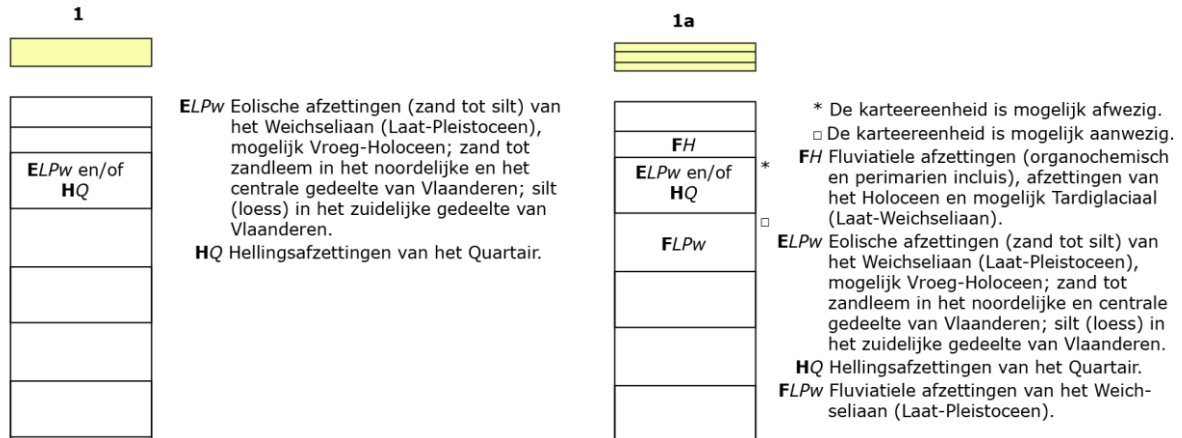
³ Adams *et al.* 2002, 7-9

⁴ www.geopunt.be/kaart

Figuur 13: Quartairgeologische kaart met aanduiding van het onderzoeksgebied (www.geopunt.be)

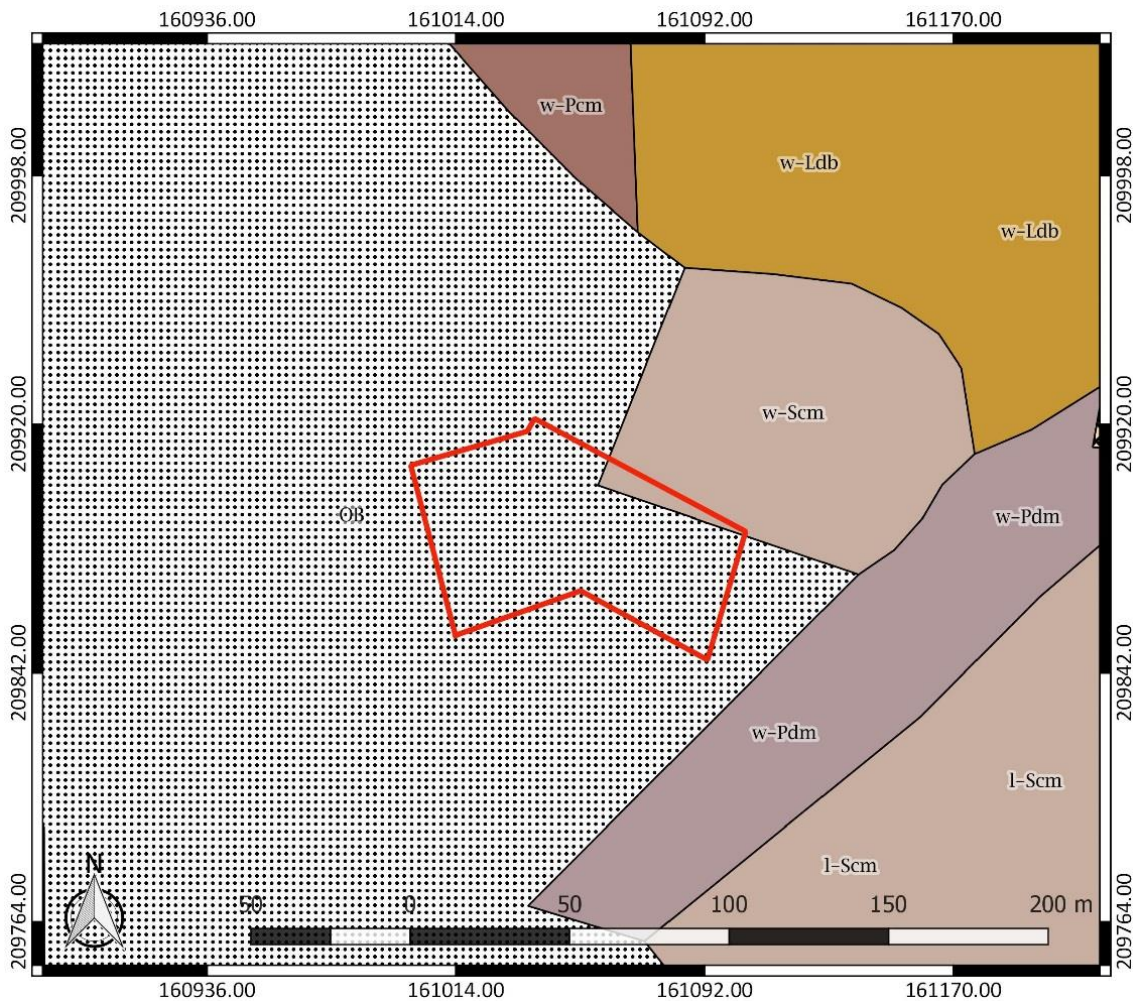

Figuur 14: Legende bij de quartairgeologische kaart (www.geopunt.be)

De quartairgeologische kaart (Figuur 13) geeft aan dat in het onderzoeksgebied eolische afzettingen van het Weichseliaan (Laat-Pleistoceen) en mogelijk Vroeg-Holoceen voorkomen, en/of hellingafzettingen van het Quartair. Ten oosten van het terrein, in de omgeving van de Diepe Beek, bevinden zich hieronder fluviaatiele afzettingen van het Weichseliaan (Laat-Pleistoceen) en hierboven fluviaatiele afzettingen van het Holoceen en mogelijk Tardiglaciaal (Laat-Weichseliaan).⁵

⁵ www.geopunt.be/kaart

De bodemkaart (Figuur 15) situeert het onderzoeksgebied bijna volledig in een bebouwde zone (OB). In het uiterste noordoosten bevindt zich een matig droge lemig zandbodem met een dikke antropogene humus A horizon en klei-zand op geringe of matige diepte (w-Scm). In de omgeving treffen we ten noorden een matig droge (w-Pcm) en ten zuidoosten een matig natte (w-Pdm) licht zandleembodem met een dikke antropogene humus A horizon en klei-zand op geringe of matige diepte. Verder ten noordoosten geeft de bodemkaart een matig natte zandleembodem met structuur B horizon en klei-zand op geringe of matige diepte (w-Ldb) aan. Verder ten zuidoosten is een matig droge lemig zandbodem met een dikke antropogene humus A horizon en leem op geringe of matige diepte (l-Scm) weergegeven.

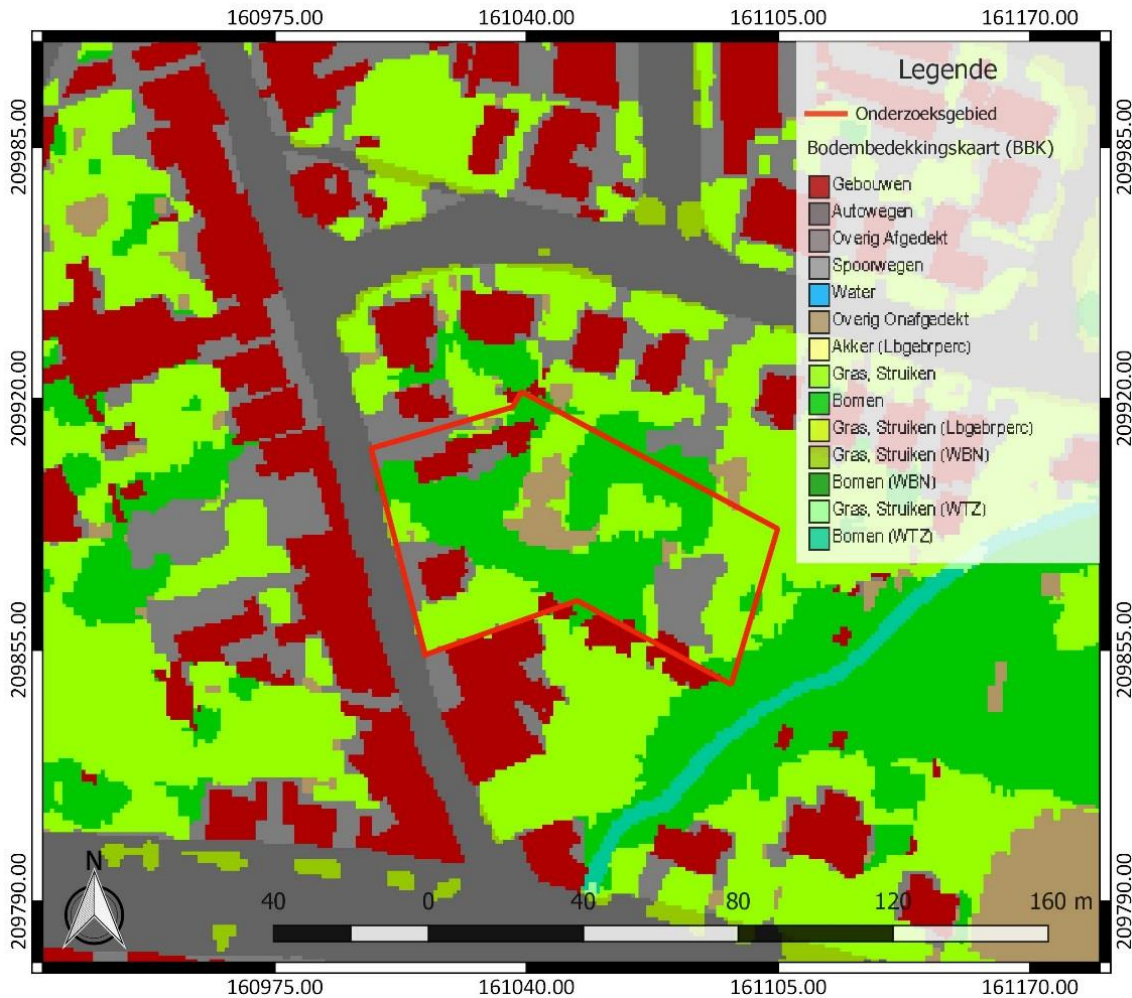

Figuur 15: Bodemkaart met aanduiding van het onderzoeksgebied (www.geopunt.be)

De aanwezigheid van een dikke antropogene humus A horizon wijst mogelijk op een goed bewaard bodemarchief. De antropogene horizon is waarschijnlijk een plaggenbodem, het restant van een systeem van bemesting waarbij mest uit de potstal vermengd met plaggen op de akkers werd gebracht. Plaggenbodems kunnen relatief dik zijn en bijgevolg een conserverende werking hebben voor het onderliggende bodemarchief, dat bij ondiepe ingrepen en landbouwvoering niet meer geraakt wordt.⁶

⁶ Bastiaens 1994, 83-86; van Doesburg *et al.* 2007, 150

In het onderzoeksgebied zijn op de bodemgebruiksaan kaart gebouwen en verhardingen te bemerken. Voor het overige wordt het onderzoeksgebied volgens de kaart ingenomen door gras, struiken en bomen (Figuur 16). Dit beeld komt overeen met het beeld dat we zien op een recente luchtfoto (Figuur 8).

Figuur 16: Bodemgebruiksaan kaart met aanduiding van het onderzoeksgebied (www.geopunt.be)

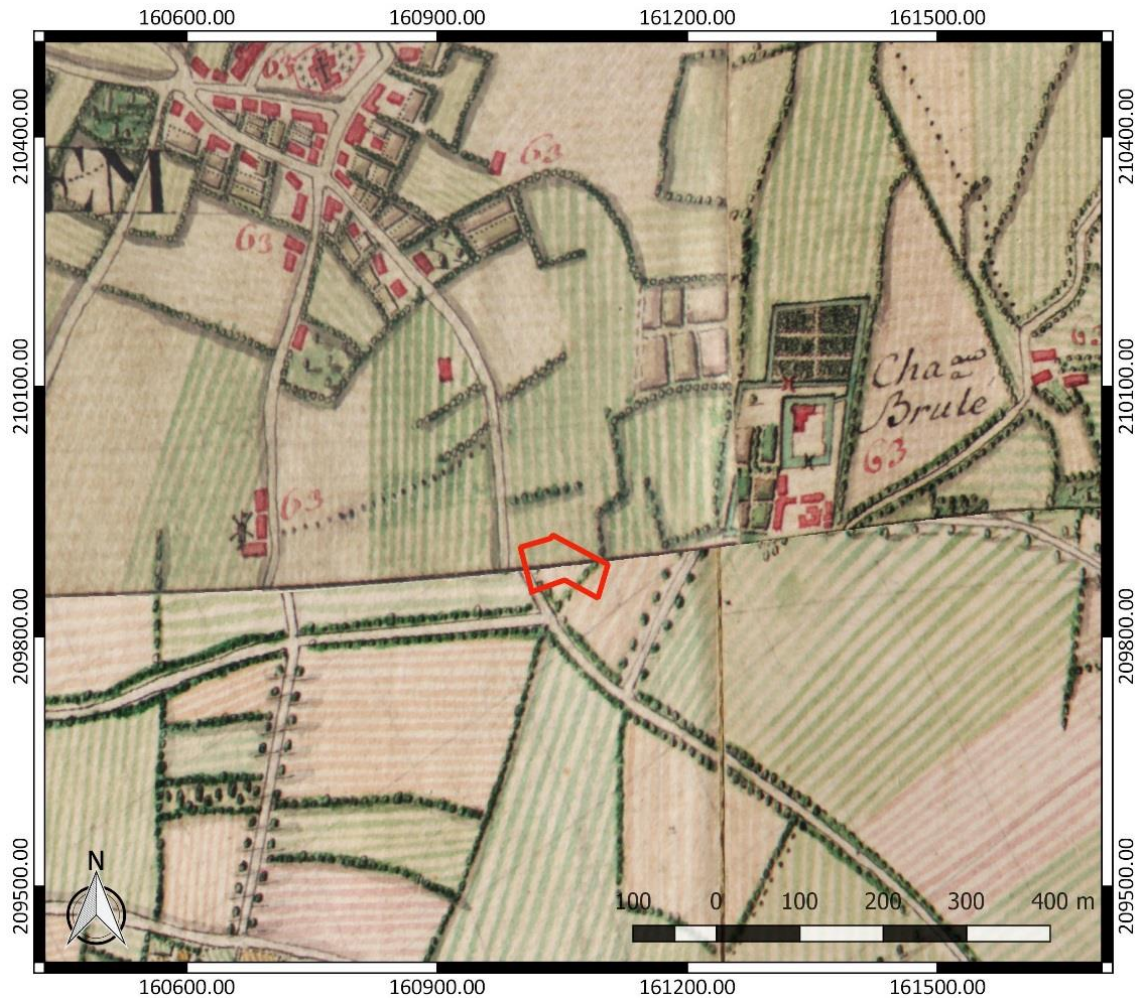
2.4.2 Historische beschrijving van het onderzochte gebied

De oudste vermeldingen van Wommelgem dateren uit de 8ste eeuw. De schepenbank van Wommelgem werd reeds in 1278 vernoemd. In 1278 gaf hertog Jan I de heerlijkheid in leen aan Jan Van Liere. De familie van Immerseel, die afstamde van Jan van Liere, had de heerlijkheid in handen tot in de 18de eeuw. In 1759 kwam Wommelgem in het bezit van de prins van Gavre en in 1773 van de familie de Neuf. Daarnaast maakte het domein Selsaeten deel uit van het grondgebied. In de 16de eeuw werd Wommelgem geteisterd door de inval van Maarten van Rossem (1542). Tijdens het beleg van Antwerpen (vanaf 1584) werd het dorp bijna volledig verwoest.⁷

⁷ Agentschap Onroerend Erfgoed 2017: *Wommelgem* [online], <https://id.erfgoed.net/erfgoedobjecten/120706> (geraadpleegd op 8 juni 2018)

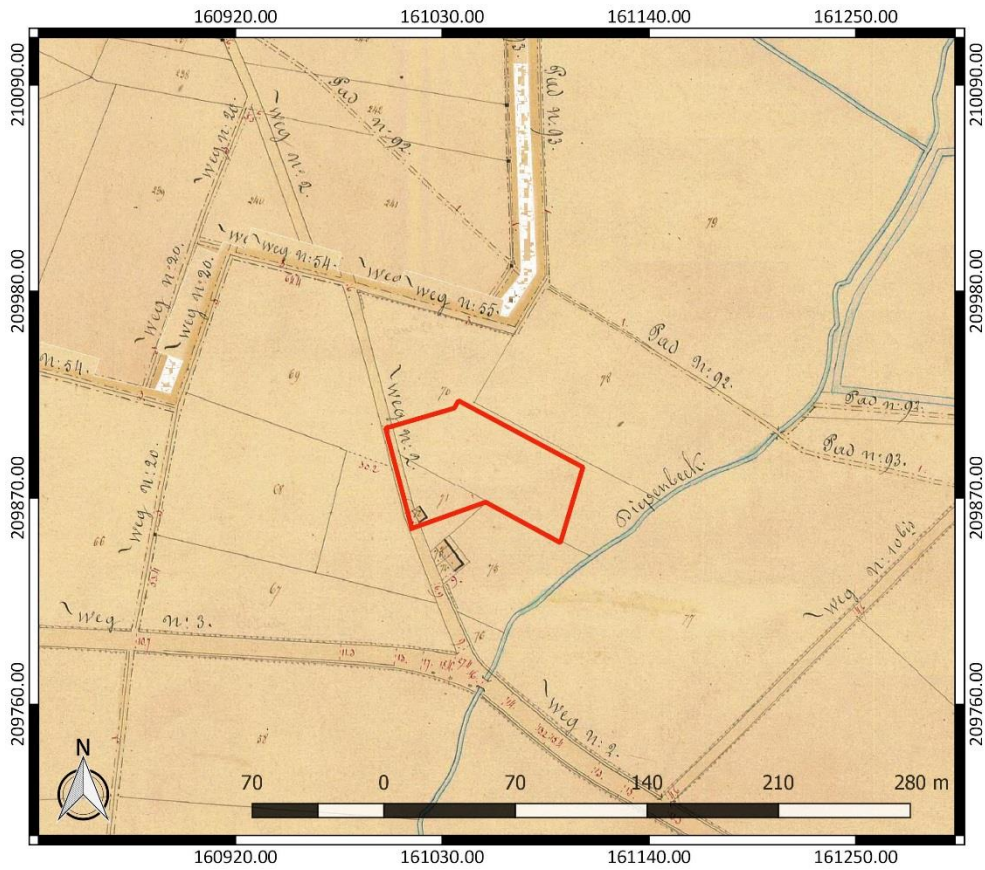

Op de Kabinetskaart van de Oostenrijkse Nederlanden, opgemaakt op initiatief van graaf de Ferraris (1771-1778), is te zien dat het onderzoeksgebied in gebruik is als akkerland (Figuur 17). Het onderzoeksgebied bevindt zich reeds ten oosten van de historische voorloper van de Welkomstraat. Ten noordoosten is een omwald kasteel gesitueerd, het zogenaamd Verbrand Hof. Het terrein bevindt zich ten zuidoosten van de historische dorpskern van Wommelgem.

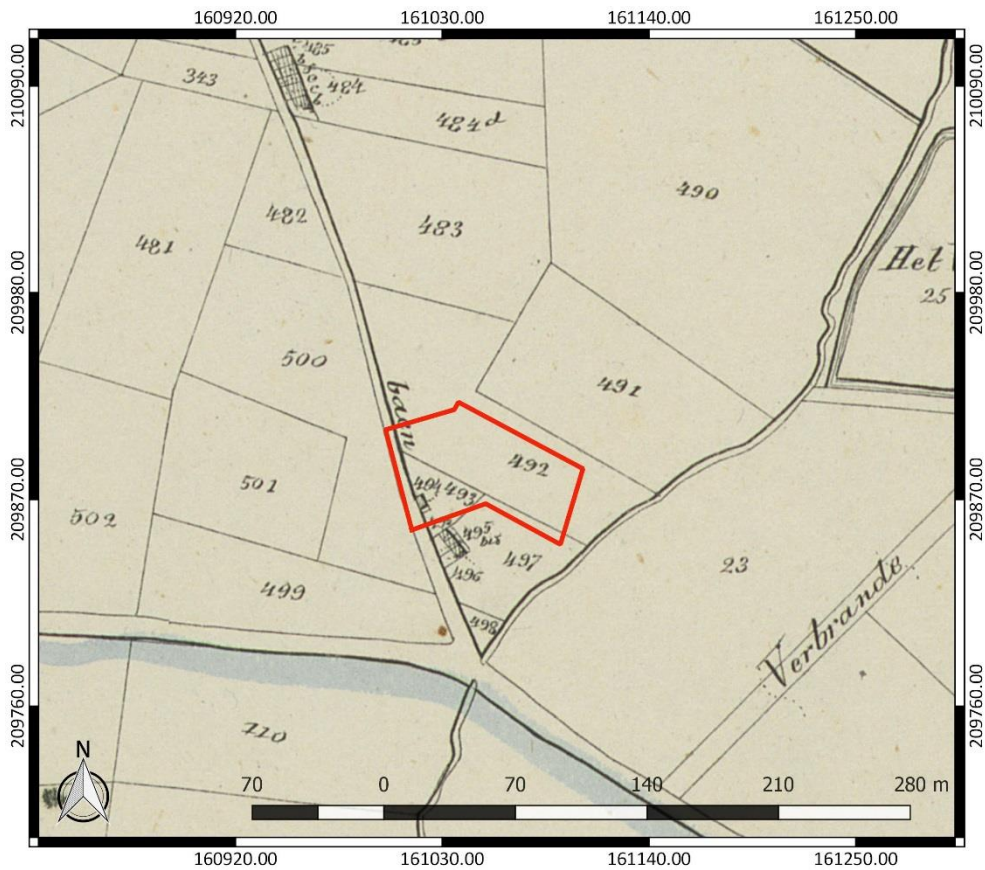

Figuur 17: Kabinetskaart der Oostenrijkse Nederlanden met aanduiding van het onderzoeksgebied (www.geopunt.be)

Op de Atlas der Buurtwegen (1841) en de Atlas cadastral parcellaire de la Belgique van Popp (1842-1879) is een gebouw te bemerken in het zuidwesten van het onderzoeksgebied (Figuur 18-Figuur 19). Vermoedelijk was het terrein verder nog steeds in gebruik als akkerland. Ten zuidoosten is de Diepe Beek weergegeven. Een topografische kaart uit 1902-1948 (Figuur 20) toont een gelijkaardige situatie tijdens de eerste helft van de 20ste eeuw. Een topografische kaart van het Ministerie van Openbare Werken en Wederopbouw (1950-1970) geeft ook twee gebouwen in het noorden van het onderzoeksgebied weer (Figuur 21). In de omgeving is de bebouwing sterk uitgebreid.

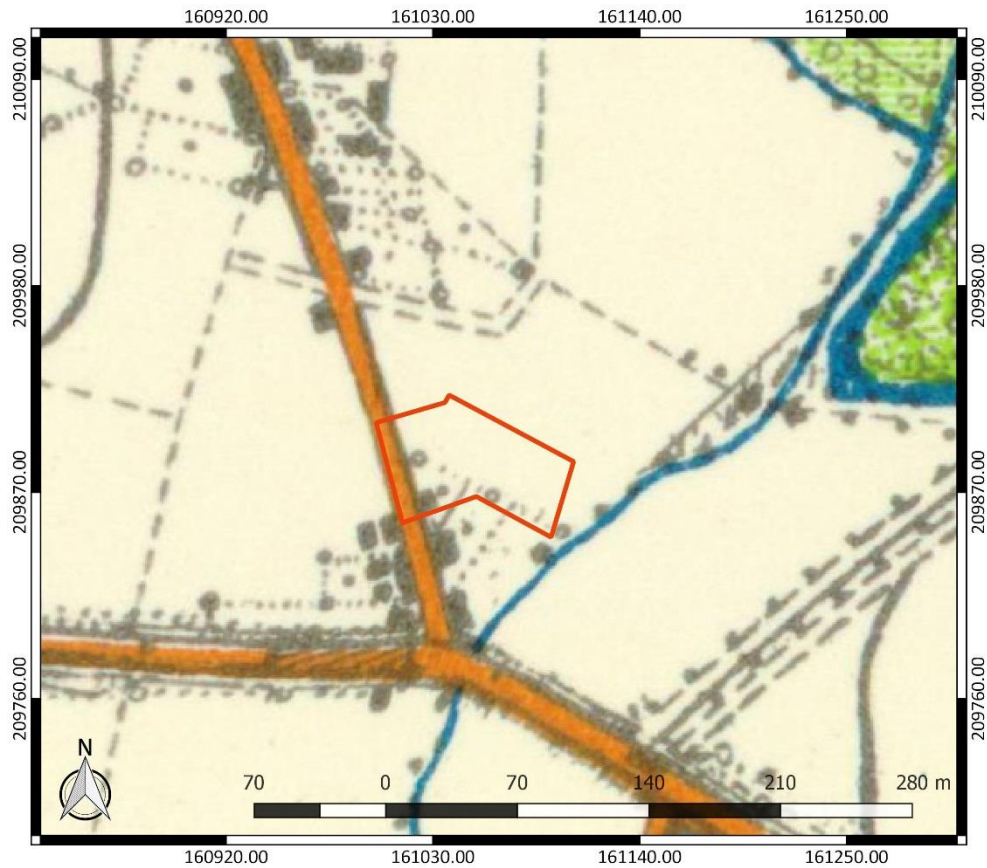

Figuur 18: Atlas der Buurtwegen met aanduiding van het onderzoeksgebied (www.geopunt.be)

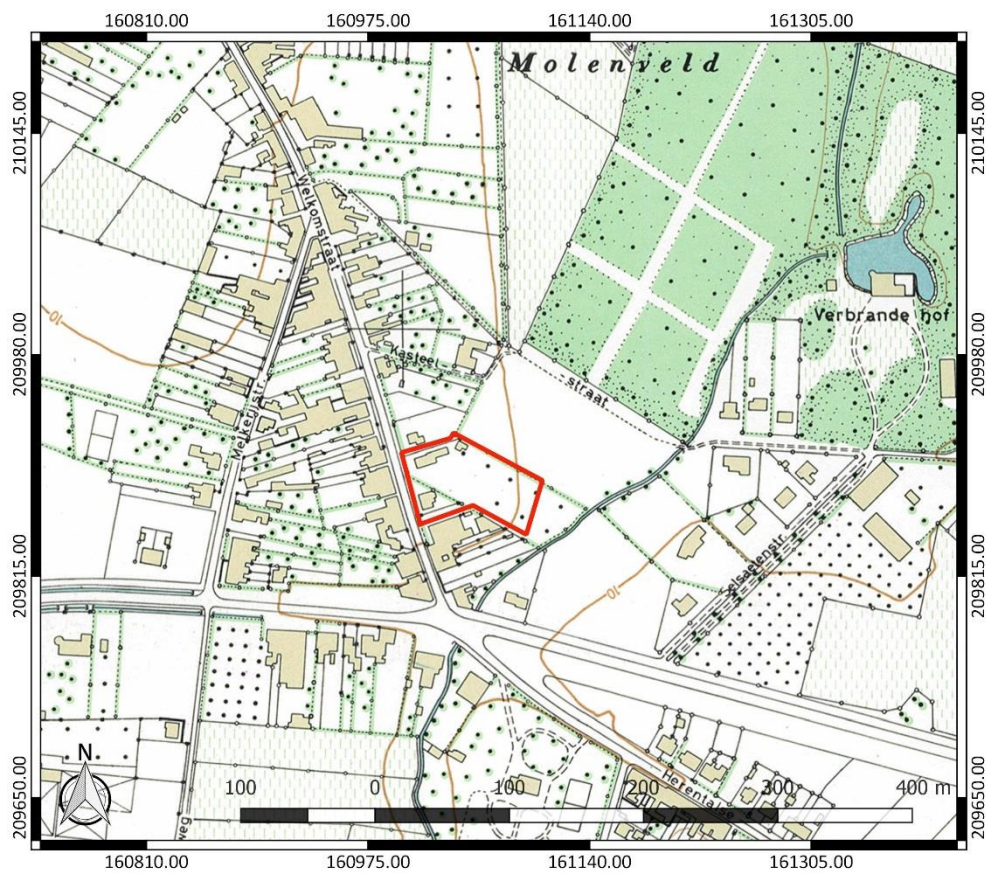

Figuur 19: Atlas cadastral parcellaire de la Belgique met aanduiding van het onderzoeksgebied (www.geopunt.be)

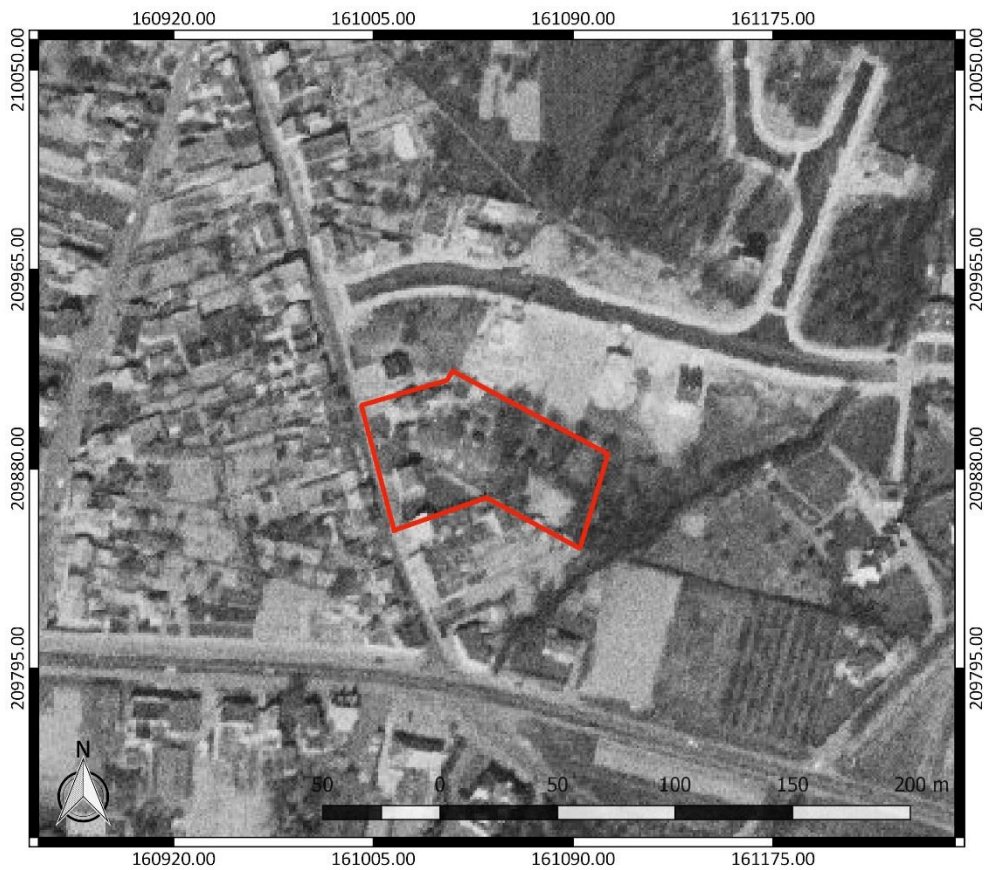

Figuur 20: Topografische kaart uit 1902-1948 met aanduiding van het onderzoeksgebied (www.geopunt.be)

Figuur 21: Topografische kaart van het Ministerie van Openbare Werken en Wederopbouw met aanduiding van het onderzoeksgebied (www.geopunt.be)

Figuur 22: Luchtfoto uit 1971 met aanduiding van het onderzoeksgebied (www.geopunt.be)

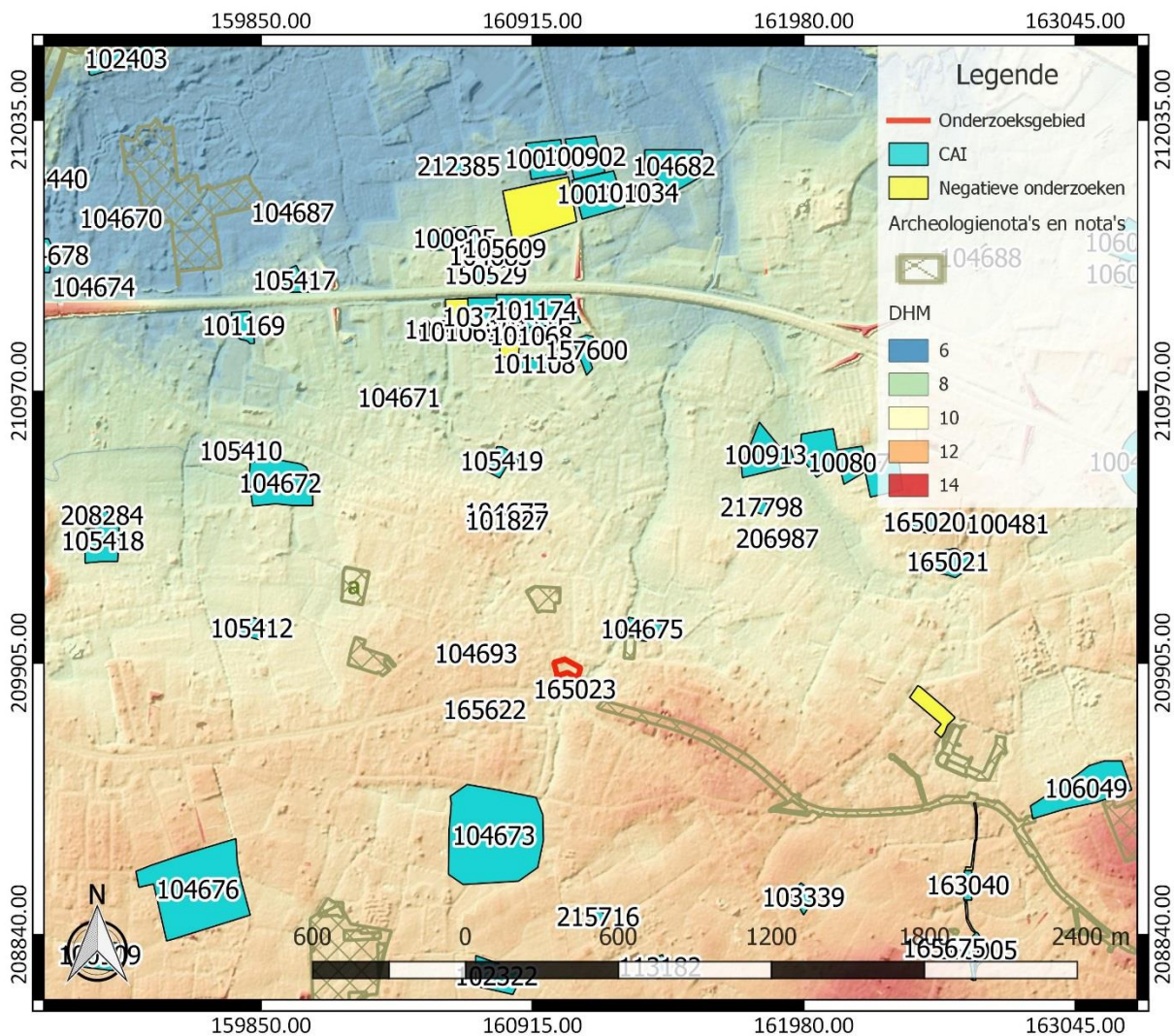

Figuur 23: Luchtfoto uit 1979-1990 met aanduiding van het onderzoeksgebied (www.geopunt.be)

Een luchtfoto uit 1971 (Figuur 22) toont nog steeds bebouwing in het noorden en het zuidwesten van het terrein. Een luchtfoto uit 1979-1990 (Figuur 23) toont een verdere uitbreiding van de bebouwing in de omgeving. Het beeld komt overeen met het beeld dat we zien op een recente luchtfoto (Figuur 8).

2.4.3 Het onderzochte gebied in zijn archeologisch kader

De Centrale Archeologische Inventaris (CAI) vermeldt een aantal locaties in de omgeving van het onderzoeksgebied waar archeologische resten gekend zijn (Figuur 24). De in de nabijheid gelegen archeologische waarden en de locaties met een gelijkaardige landschappelijke ligging worden besproken. Ze zijn het relevantste om het archeologisch potentieel van het terrein in te schatten.

Figuur 24: Overzichtskaart Centrale Archeologische Inventaris met aanduiding van het onderzoeksgebied (<https://geo.onroerenderfgoed.be/>), weergegeven op het DTM 1 m en Hillshade DHM 5 m

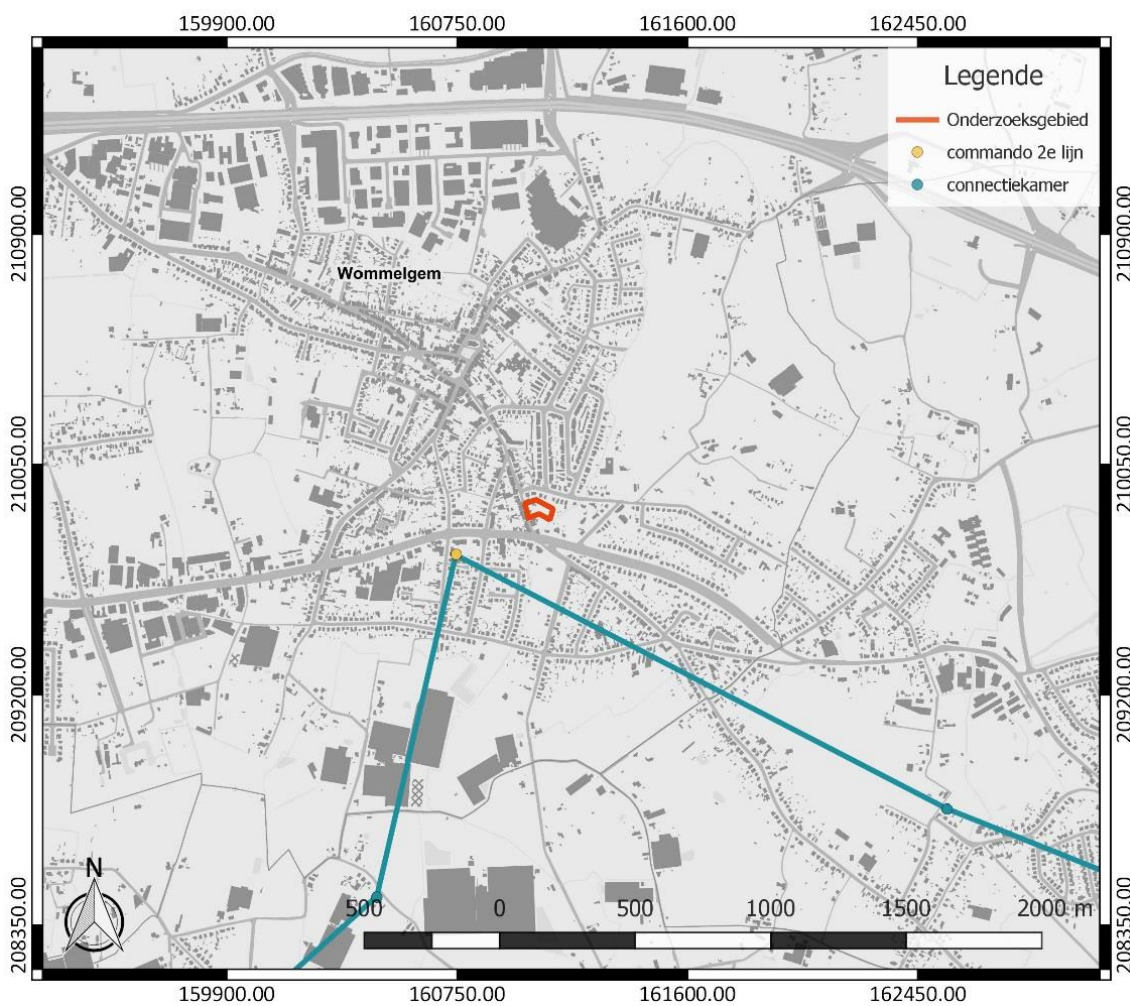
In de onmiddellijke omgeving van het onderzoeksgebied werd lithisch materiaal uit de steentijd gevonden. Het betreft een toevallsvondst van een gepolijste bijl uit het neolithicum op vindplaats CAI ID 165023, juist ten zuiden van het onderzoeksgebied.⁸

⁸ Centrale Archeologische Inventaris, CAI ID 165023, Herentalse baan (geraadpleegd op 8 juni 2018)

Er bevinden zich ook archeologische waarden uit de middeleeuwen in de omgeving. Ten noordoosten van het terrein bevindt zich het Verbrand Hof of Kasteel Selsaeten (CAI ID 104675). Het landgoed behoorde tussen de 11de en de 13de eeuw toe aan de Sint-Michielsabdij. Het is onduidelijk of er toen reeds een hoeve op het domein stond. Later kwam het landgoed in het bezit van particulieren. Tussen 1535 en 1807 was het in handen van de familie Affaytadi. Het eigenlijke kasteel werd in de 16de eeuw gebouwd. Het brandde echter af tijdens de plundertochten van Maarten van Rossem (1542). Daaraan ontleende het kasteel de naam “Verbrand Hof”. Vervolgens werd het herbouwd. Het huidige gebouw dateert van 1897.⁹

In de nabijheid van het onderzoeksgebied bevond zich ook een molen uit de nieuwe tijd. De Windmolen van Wommelgem (CAI ID 104693) gaat minstens terug tot de tweede helft van de 18de eeuw en is weergegeven op de Ferrariskaart. Het molenhuis werd gebouwd in 1779. De molen werd gesloopt in 1922.¹⁰

Figuur 25: Overzichtskartaal van de KW-linie (www.kwlinie.be) met aanduiding van het onderzoeksgebied.
Onderkaart: GRB (www.geopunt.be)

⁹ Centrale Archeologische Inventaris, CAI ID 104675, Kasteel Verbrand Hof (Kasteel Selsaeten, geraadpleegd op 8 juni 2018); Agentschap Onroerend Erfgoed 2017: *Kasteel Selsaete* [online], <https://id.erfgoed.net/erfgoedobjecten/14443> (geraadpleegd op 8 juni 2018)

¹⁰ Centrale Archeologische Inventaris, CAI ID 104693, Windmolen van Wommelgem (geraadpleegd op 8 juni 2018)

Verder bevindt het onderzoeksgebied zich in de omgeving van de KW-Linie of Hoofdweerstandstelling (Figuur 25). Deze verdedigingslinie tussen Koningshooikt (Lier) en Waver werd in 1939 opgetrokken om België te beschermen tegen een Duitse inval. De linie werd onder meer gevormd door 400 bunkers, sluizencomplexen, een antitankgracht en een "ijzerenmuur" van cointet-elementen. Ter hoogte van CAI ID 165622 was een commandobunker van de tweede lijn van de KW-Linie gelegen. Ook op grotere afstand, ter hoogte van CAI ID 165675, is een bunker van de KW-Linie gesitueerd.¹¹

In de ruimere omgeving kwamen ook resten uit de metaaltijden aan het licht. Op vindplaats CAI ID 165020 werd aardewerk uit de metaaltijden gevonden. Ook werden er scherven uit de vroege middeleeuwen verzameld.¹² In de Profeetstraat in Ranst werden bij een proefsleuvenonderzoek (CAI ID 160005) en opgravingen (CAI ID 163040) sporen uit de brons- en ijzertijd ontdekt. Tijdens de bronstijd was hier een nederzetting gesitueerd. Er werden een zevental spiekers opgegraven, evenals 21 paalkuilen en een kuil. Enkele (paal)kuilen en een greppel, die tijdens het vooronderzoek werden aangesneden, zijn mogelijk te dateren op het einde van de late bronstijd of in de vroege ijzertijd. Er werd ook aardewerk uit de vroege- of de midden ijzertijd gevonden. Verder werden er resten uit de late middeleeuwen aangetroffen. Het gaat om greppels en (paal)kuilen. De greppels zijn vermoedelijk perceelsafscheidingsen en staan waarschijnlijk in verband met een boerderij die op de Ferrariskaart is aangegeven. Voorts waren er nog recente paalkuilen en enkele kuilen en paalkuilen aanwezig die niet gedateerd konden worden.¹³

Ook uit de Romeinse tijd zijn er resten aanwezig in Wommelgem. Op de Kerkplaats (CAI ID 101827) werden resten van een Romeinse weg aangetroffen. Het gaat om de weg tussen Bavai, Asse, Rumst, Hoogstraten en Breda. Ook werden er munten, beenderen van mensen en paarden, een honderdtal hoefijzers of hipposandalen en "sporen van brand" gevonden, die in de Romeinse tijd gedateerd worden.¹⁴

De Centrale Archeologische Inventaris vermeldt verder nog enkele archeologische waarden uit de middeleeuwen. Op locatie CAI ID 105412 is een site met walgracht uit de middeleeuwen gesitueerd. Op de site bevindt zich een hoeve, de Schranshoeve, die vermoedelijk opklimt tot in de 17de eeuw en aangepast werd in de 19de eeuw. Ook ter hoogte van CAI ID 104673 bevond zich een hoeve: de Stommehoeve. Deze werd gebouwd in de late middeleeuwen.¹⁵

In de omgeving werden ook enkele losse vondsten uit de middeleeuwen gedaan. Ter hoogte van de Schawijkplasweg (CAI ID 165021) werd middeleeuws aardewerk aangetroffen en in de Heyaardstraat (CAI ID 206987) werd een gespbroche gedetecteerd. Het gaat om een koperlegering. Dergelijke objecten komen voor vanaf de 13de eeuw.¹⁶

¹¹ Centrale Archeologische Inventaris, CAI ID 165622, KW-Linie C 12 (geraadpleegd op 8 juni 2018); Agentschap Onroerend Erfgoed 2018: *Bunkers KW-linie Antwerpen* [online], <https://id.erfgoed.net/erfgoedobjecten/301436> (geraadpleegd op 8 juni 2018); Centrale Archeologische Inventaris, CAI ID 165675, KW-Linie VC 3 (geraadpleegd op 11 juni 2018)

¹² Centrale Archeologische Inventaris, CAI ID 165020, Schawijkplasweg II (geraadpleegd op 11 juni 2018)

¹³ Centrale Archeologische Inventaris, CAI ID 160005, Profeetstraat I (geraadpleegd op 11 juni 2018); Centrale Archeologische Inventaris, CAI ID 163040, Profeetstraat II (geraadpleegd op 11 juni 2018)

¹⁴ Centrale Archeologische Inventaris, CAI ID 101827, Kerkplaats I (geraadpleegd op 8 juni 2018)

¹⁵ Centrale Archeologische Inventaris, CAI ID 105412, Schranshoeve (geraadpleegd op 8 juni 2018); Agentschap Onroerend Erfgoed 2017: *Schranshoeve* [online], <https://id.erfgoed.net/erfgoedobjecten/14439> (geraadpleegd op 8 juni 2018); Centrale Archeologische Inventaris, CAI ID 104673, Stommehoeve (geraadpleegd op 8 juni 2018)

¹⁶ Centrale Archeologische Inventaris, CAI ID 165021, Schawijkplasweg I (geraadpleegd op 11 juni 2018). Centrale Archeologische Inventaris, CAI ID 206987, Heyaardstraat (geraadpleegd op 11 juni 2018)

Ook de Heilige Petrus en Pauluskerk (CAI ID 104677 [ten noorden van CAI ID 101827]) gaat terug tot in de late middeleeuwen. De kerk werd in de 15de eeuw opgetrokken, maar brandde af in 1589. Enkel het transept bleef bewaard. De kerk werd herbouwd in het eerste kwart van de 17de eeuw. In 1732 werd de kerk vergroot. De toren werd vernieuwd in 1761. Ook in 1843-44 werden verbouwingen uitgevoerd.¹⁷

Tot slot zijn er in de ruimere omgeving ook resten uit de nieuwe tijd aanwezig. Het Cijnshof (CAI ID 103339) dateert uit de 16de of 17de eeuw. Vermoedelijk fungeerde het als cijnshof van de heerlijkheid Quaetveken. De cijnskamer bevindt zich aan de zuidgevel van een woonstalhuis uit de 18de eeuw. Ter hoogte van CAI ID 104676 bevond zich een 16de-eeuwse hoeve. In de 17de eeuw werd hier het Kasteel Hulgenrode opgetrokken. Het werd grotendeels verwoest in 1914. Het huidige, gedeeltelijke omgracht kasteel, dateert van 1920.¹⁸

Er werden ook enkele grondsporen uit de nieuwe tijd aangetroffen aan de Brieleke in Wommelgem (archeologienota a). Het gaat om een greppelfragment, twee paalkuilen en een kuil. Er werd ook een losse scherf uit de nieuwe tijd gevonden.¹⁹ Voorts zijn er nog enkele metaaldetectievondsten uit de nieuwe tijd gedaan in de omgeving. In de Broederlozestraat (CAI ID 215716) werden onder meer knopen, zegelloodjes, munten, kogels en een gesp ontdekt. In de Selsaetenstraat (CAI ID 217798) werd een koperen oord uit de 18de eeuw aangetroffen.²⁰

Andere gekende archeologische waarden in de omgeving van het onderzoeksgebied bevinden zich al op vrij grote afstand ten opzichte van het onderzoeksgebied of kennen een verschillende landschappelijke ligging. Ze zijn weinig relevant om het archeologisch potentieel van het terrein in te schatten. Daarom worden ze hier niet nader toegelicht.

2.4.4 Interpretatie van het onderzochte gebied en synthese

Na uitvoering van het bureauonderzoek kunnen de onderzoeksvragen die vooropgesteld werden, beantwoord worden.

Welke aanwijzingen bevatten de bestaande bronnen over het archeologisch potentieel van het terrein? Wat is de landschapshistoriek en de gebruiksevolutie van het terrein?

Het bureauonderzoek levert heel wat informatie aan om het archeologisch potentieel van het terrein in te schatten. In de onmiddellijke omgeving zijn gekende archeologische waarden aanwezig, die dateren uit de steentijd, de middeleeuwen, de nieuwe tijd en Wereldoorlog II. In de ruimere omgeving, op plaatsen met een gelijkaardige landschappelijke ligging, zijn daarbovenop ook nog resten uit de metaaltijden en de Romeinse tijd aangetroffen. De aard van de aangetroffen resten bestaat voornamelijk uit sporen van bewoning, verdediging en materiële cultuur. De gunstige landschappelijke ligging van het terrein, dat hooggelegen is en vlakbij de Diepe Beek gelegen is, maakt dat gelijkaardige sporen kunnen voorkomen binnen het onderzoeksgebied.

¹⁷ Centrale Archeologische Inventaris, CAI ID 104677, Heilige Petrus en Pauluskerk (geraadpleegd op 8 juni 2018); Agentschap Onroerend Erfgoed 2017: *Parochiekerk van Sint-Petrus en Paulus* [online], <https://id.erfgoed.net/erfgoedobjecten/14424> (geraadpleegd op 8 juni 2018)

¹⁸ Centrale Archeologische Inventaris, CAI ID 103339, Cijnshoeve (geraadpleegd op 8 juni 2018); Agentschap Onroerend Erfgoed 2017: *Cijnshoeve* [online], <https://id.erfgoed.net/erfgoedobjecten/13818> (geraadpleegd op 8 juni 2018); Centrale Archeologische Inventaris, CAI ID 104676, Kasteel Hulgenrode (geraadpleegd op 8 juni 2018); Agentschap Onroerend Erfgoed 2017: *Kasteel Hulgenrode* [online], <https://id.erfgoed.net/erfgoedobjecten/14418> (geraadpleegd op 8 juni 2018)

¹⁹ Heirbaut *et al.* 2018, 39

²⁰ Centrale Archeologische Inventaris, CAI ID 215716, Broederlozestraat (geraadpleegd op 8 juni 2018); Centrale Archeologische Inventaris, CAI ID 217798, Selsaetenstraat I (geraadpleegd op 11 juni 2018)

Historische kaarten geven aan dat het onderzoeksgebied sinds de 18de eeuw lange tijd in gebruik geweest is als akkerland. Sinds het midden van de 19de eeuw is er beperkte bebouwing aanwezig binnen het onderzoeksgebied, en sinds het midden van de 20ste eeuw werd dit in beperkte mate uitgebreid, tot de situatie van heden.

De bebouwing uit de 19de en de 20ste eeuw maakt dat we enige aantasting van het bodemarchief kunnen verwachten, vooral dan in het westen van het onderzoeksgebied. Op basis van de bodemkaart is echter ook de aanwezigheid van een plaggendek op het terrein te verwachten. Dit plaggendek heeft het onderliggende bodemarchief mogelijk beschermd tegen ondiepe bodemingrepen. Aangezien de zones met bebouwing eerder beperkt zijn binnen het onderzoeksgebied, bestaat nog steeds de kans dat een goed bewaarde steentijd artefactensite aanwezig is op het terrein. Waardevolle archeologische sporen kunnen eveneens bewaard gebleven zijn op het terrein.

Wat is de impact van de geplande werken?

Binnen het volledige onderzoeksgebied worden werken gepland. De voornaamste werken omvatten de bouw van 2 meergezinswoningen (23 wooneenheden), zeven ééngezinswoningen, een ondergrondse parkeergarage met inrit en bergingen en groenzone. Van verschillende bodemingrepen ligt de precieze verstoringsdiepte niet vast. Voor de parkeergarage moeten we rekening houden met een verstoringsdiepte van ca. 3 m. Daarnaast zullen ook bodemingrepen plaatsvinden in functie van de sloop van de aanwezige bebouwing, het rooien van de bestaande bomen, de aanleg van funderingen en nutsvoorzieningen en omgevingsaanleg. Ook dient in acht genomen te worden dat de geplande werken compactie van de bodem zullen veroorzaken buiten de zones waar de eigenlijke werken voorzien worden. Dit doet besluiten dat binnen het volledige onderzoeksgebied het bodemarchief bedreigd is.

2.5 Afweging noodzaak verder vooronderzoek

Het bureauonderzoek toont aan dat het onderzoeksgebied archeologisch potentieel kent. Deze inschatting is gebaseerd op de gunstige landschappelijk ligging van het terrein op de noordelijke uitloper van de Boomse cuesta en vlak bij een beek. De gekende archeologische resten in de omgeving en de historische kaarten maken dat binnen het onderzoeksgebied archeologische resten kunnen voorkomen uit de steentijd, de metaaltijden, de Romeinse tijd, de middeleeuwen, de nieuwe tijd en de nieuwste tijd. Rond het onderzoeksgebied is een overgang op te merken van nattere naar drogere gronden, waar we vaak sporen van middeleeuwse bewoning vinden. De verwachte aanwezigheid van een plaggendek geeft aan dat de gronden inderdaad reeds in de middeleeuwen in gebruik genomen werden als akkerland. Bovendien kunnen we op basis daarvan een goed bewaard bodemarchief verwachten. Wel wordt in het westen van het onderzoeksgebied enige verstoring van het bodemarchief verwacht, omwille van de aanwezigheid van (historische) bebouwing. Gezien het archeologisch potentieel van het terrein en de negatieve impact van de geplande werken op het bodemarchief wordt bijkomend archeologisch vooronderzoek nodig geacht.

Geofysisch onderzoek is niet aangewezen omdat dit geen gegevens over de chronologie van de eventueel gedetecteerde fenomenen kan opleveren. Veldkartering is niet mogelijk binnen het onderzoeksgebied, omdat het terrein in gebruik is als grasland en deels bebouwd is. Landschappelijk booronderzoek is wel relevant om de bewaringstoestand van de bodem en het potentieel op steentijd artefactensites in te schatten. Afhankelijk van het potentieel op steentijd artefactensites is mogelijk bijkomend booronderzoek nodig. Tot slot dient ook een proefsleuvenonderzoek uitgevoerd te worden om na te gaan of binnen het onderzoeksgebied relevante archeologische sporen aanwezig

zijn. Deze onderzoekstechniek biedt daarvoor voldoende ruimtelijk inzicht en is geschikt omdat een site zonder complexe verticale stratigrafie verwacht wordt.

Na elke nieuwe stap in het archeologisch vooronderzoek dient telkens opnieuw de afweging gemaakt te worden of bijkomend archeologisch vooronderzoek nodig is en welke onderzoeksmethodes hiervoor het meest aangewezen zijn.

3 Samenvatting

Het bureauonderzoek toont aan dat het onderzoeksgebied archeologisch potentieel kent. Deze inschatting is gebaseerd op de gunstige landschappelijk ligging van het terrein op de noordelijke uitloper van de Boomse cuesta en vlak bij een beek. De gekende archeologische resten in de omgeving en de historische kaarten maken dat binnen het onderzoeksgebied archeologische resten kunnen voorkomen uit de steentijd, de metaaltijden, de Romeinse tijd, de middeleeuwen, de nieuwe tijd en de nieuwste tijd. Rond het onderzoeksgebied is een overgang op te merken van nattere naar drogere gronden, waar we vaak sporen van middeleeuwse bewoning vinden. De verwachte aanwezigheid van een plaggendek geeft aan dat de gronden inderdaad reeds in de middeleeuwen in gebruik genomen werden als akkerland. Bovendien kunnen we op basis daarvan een goed bewaard bodemarchief verwachten. Wel wordt in het westen van het onderzoeksgebied enige verstoring van het bodemarchief verwacht, omwille van de aanwezigheid van (historische) bebouwing. Gezien het archeologisch potentieel van het terrein en de negatieve impact van de geplande werken op het bodemarchief wordt bijkomend archeologisch vooronderzoek nodig geacht.

4 Bibliografie

4.1 Publicaties

Adams R./S. Vermeire/G. De Moor/P. Jacobs/S. Louwye/T. Polfliet, 2002: *Toelichting bij de Quartairgeologische kaart. Kaartblad 15 Antwerpen, Gent.*

Bastiaens, J./J.M. Van Moernick, 1994: Bodemsporen van beddenbouw in het zuidelijk deel van het plaggenlandbouwareaal: getuigen van 17de-eeuwse landbouwintensivering in de Belgische provincies Antwerpen en Limburg en de Nederlandse provincie Noord-Brabant, *Historisch Geografisch Tijdschrift* 12.3, 81-90.

Heirbaut, E.N.A./T.R. Clerbaut/J. Wijnen, 2018: *Proefsleuvenonderzoek aan de Brieleke te Wommelgem. Deel I, Halle-Zoersel (LAREs-rapport 77).*

Van Doesburg, J./M. De Boer/J.H.C. Deeben, 2007: Essen in zicht. Essen en plaggendecken in Nederland. Onderzoek en beleid, (*Nederlandse archeologische rapporten 34*), Amersfoort.

4.2 Websites

Cartesius (2018)
<https://www.cartesius.be>

Centrale Archeologische Inventaris (2018)
<https://cai.onroenderfgoed.be>

Databank ondergrond Vlaanderen (2018)
<http://dov.vlaanderen.be>

Geoportaal Onroerend Erfgoed (2018)
<https://geo.onroenderfgoed.be/>

Geopunt Vlaanderen (2018)
<http://www.geopunt.be/>

Inventaris Onroerend Erfgoed (2018)
<https://inventaris.onroenderfgoed.be>

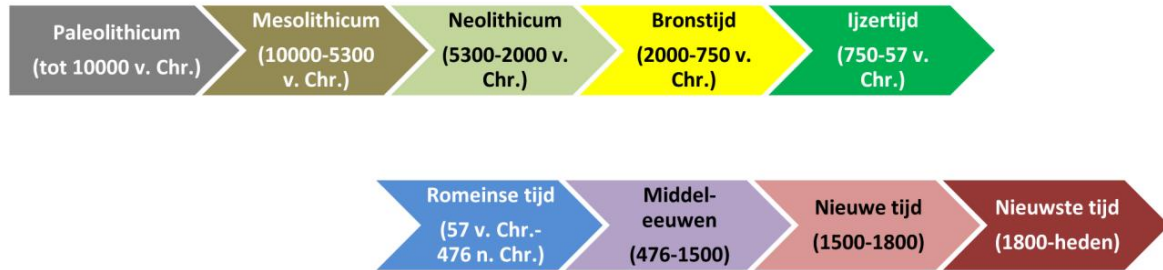
KW-linie (2018)
<http://www.kwlinie.be/>

Onderzoeksbalans Onroerend Erfgoed Vlaanderen (2018)
<https://www.onderzoeksbalans.be>

5 Bijlagen

5.1 Archeologische periodes

5.2 Plannenlijst

Plannenlijst bureauonderzoek: projectcode 2018E281

Plan-nummer	Type	Onderwerp	Aanmaak-schaal	Aanmaak-wijze	Datum
P1	Kadasterplan	Locatie onderzoeksgebied	1:1	Digitaal	07/06/2018
P2	Topografische kaart	Locatie onderzoeksgebied	1:1	Digitaal	07/06/2018
P3	Verstoringskaart	Locatie onderzoeksgebied	1:1	Digitaal	07/06/2018
P4	Bouwplan	Bestaande toestand	1:1	Digitaal	14/06/2018
P5	Bouwplan	Ontwerpplan	1:1	Digitaal	14/06/2018
P6	Bouwplan	Ontwerpplan parkeergarage	1:1	Digitaal	14/06/2018
P7	Bouwplan	Te rooien bomen	1:1	Digitaal	14/06/2018
P8	Hoogtemodel	Digitaal hoogtemodel terrein en omgeving	1:1	Digitaal	07/06/2018
P9	Hydrografische kaart	Locatie onderzoeksgebied	1:1	Digitaal	07/06/2018
P10	Doorsnede	Terreinverloop	1:1	Digitaal	07/06/2018
P11	Tertiaire geologische kaart	Locatie onderzoeksgebied	1:1	Digitaal	07/06/2018
P12	Quartairgeologische kaart	Locatie onderzoeksgebied	1:1	Digitaal	07/06/2018
P13	Bodemkaart	Locatie onderzoeksgebied	1:1	Digitaal	08/06/2018
P14	Bodemgebruikskaart	Locatie onderzoeksgebied	1:1	Digitaal	07/06/2018
P15	Historische kaart	Kabinetskaart van de Oostenrijkse Nederlanden	1:1	Digitaal	07/06/2018
P16	Historische kaart	Atlas der Buurtwegen	1:1	Digitaal	07/06/2018
P17	Historische kaart	Atlas cadastral parcellaire de la Belgique	1:1	Digitaal	07/06/2018
P18	Topografische kaart	1902-1948	1:1	Digitaal	08/06/2018
P19	Topografische kaart	Ministerie van Openbare Werken en Wederopbouw	1:1	Digitaal	07/06/2018
P20	CAI-kaart	CAI vondstlocaties	1:1	Digitaal	11/06/2018
P21	Overzichtskaart	KW-linie	1:1	Digitaal	11/06/2018

5.3 Fotolijst

Fotolijst bureauonderzoek: projectcode 2018E281

ID	Type	Onderwerp	Vervaardiging	Datum
F1	Luchtfoto	Toestand terrein 2017	Digitaal	07/06/2018
F2	Luchtfoto	Toestand terrein 1971	Digitaal	07/06/2018
F3	Luchtfoto	Toestand terrein 1979-1990	Digitaal	07/06/2018